

Chapter: 1

Q.1 दिलेल्या पर्यायापैकी योग्य पर्याय निवडून विधाने पुन्हा लिहा.

3

- 1 भौतिक साधनांमध्ये चा समावेश होत नाही.
अ. नाणी ब. अलंकार क. इमारती ड. म्हणी

Ans भौतिक साधनांमध्ये म्हणी चा समावेश होत नाही.

- 2 दृक श्राव्य साधनांमध्ये या साधनांचा समावेश होतो.
अ. वृत्तपत्र ब. दूरदर्शन क. आकाशवाणी ड. नियतकालिके

Ans दृक श्राव्य साधनांमध्ये दूरदर्शन या साधनांचा समावेश होतो.

- 3 भारताचे राष्ट्रीय अभिलेखागार येथे आहे.
अ. पुणे ब. नवी दिल्ली क. कोलकत्ता ड. हैदराबाद

Ans भारताचे राष्ट्रीय अभिलेखागार नवी दिल्ली येथे आहे.

Q.2 पुढीलपैकी चुकीची जोडी ओळखा

1

व्यक्ती	विशेष
i. जाल कूपर	टपाल तिकीट अभ्यासक
ii. कुसुमाग्रज	कवी
iii. अण्णा भाऊ साठे	लोकशाहीर
iv. अमरशेख	चित्रसंग्राहक

Ans चुकीची जोडी - अमर शेख - चित्रसंग्राहक

योग्य जोडी - अमर शेख - लोकशाहीर

Q.3 टिपा लिहा.

4

- 1 लिखित साधने

Ans इतिहासाच्या साधन प्रकारापैकी लिखित साधने महत्वाचा घटक मानले जातात. लिखित साधनांमध्ये वृत्तपत्रे, नियतकालिके, रोजनिशी, ग्रंथ, पत्रव्यवहार, अभिलेखागारातील कागदपत्रे, सरकारी गॅझेट, टपाल तिकिटे, कोशवाड:मय इत्यादी घटकांचा समावेश होतो. लिखित साधनाच्या आधारे छापील प्रसारमाध्यमांचे सामर्थ्य टिकून राहिले आहे. लिखित साधने नष्ट न होणारे पुरावे असे मानले जातात.

- 2 प्रेस ट्रस्ट ऑफ इंडिया (P T I)

Ans 1953 नंतर भारतातील बहुसंख्य वृत्तपत्रांसाठी सर्व महत्वाच्या घटनांचे प्राथमिक तपशील, महत्वाच्या विषयांवरील लेख यांसाठी प्रेस ट्रस्ट ऑफ इंडिया ची स्थापना करण्यात आली. प्रेस ट्रस्ट ऑफ इंडिया वृत्तपत्रासाठी महत्वाचा स्त्रोत आहे. प्रेस ट्रस्ट ऑफ इंडियाने वृत्तलेख, छायाचित्रे, आर्थिक, वैज्ञानिक विषयांवरील लेख वृत्तपत्रांना पुरवलेले आहेत. परंतु आता पी टी आय ने ऑनलाइन सेवा सुरु केली आहे. 1990 च्या दशकात पीटीआयने टेलिप्रिंटसर्विज 'उपग्रह प्रसारण' तंगाद्वारे देशभर बातम्या पाठवायला सुरुवात केली. आधुनिक भारताच्या इतिहासलेखणासाठी हा मजकूर महत्वाचा मानला गेला आहे.

Q.4 पुढील विधाने सकारण स्पष्ट करा.

4

- 1 आधुनिक भारताचा इतिहास लिहिण्यासाठी दृक श्राव्य माध्यमे महत्वाची असतात.

Ans i. कारण - आधुनिक भारताचा इतिहास शास्त्रयुद्ध लिहिण्यासाठी दृकश्राव्य साधने उपयोगी ठरत आहेत.

ii. या साधनांच्या माध्यमातून मनोरंजनात्मक, प्रबोधनात्मक माहितीपूर्ण कार्यक्रमाबरोबरच राष्ट्रीय एकात्मता, धार्मिक जातीय सलोखा कुटुंब नियोजन साधरता, स्वच्छता, आरोग्य, शैक्षणिक, सण उत्सव इत्यादी अनेक कार्यक्रमातून जनतेला विधायक दिशा दिली जाते.

Design iii. म्हणून आधुनिक भारताचा इतिहास लिहिण्यासाठी दृकश्राव्य माध्यमे महत्वाची असतात.

M2 de. टपाल खाते टपाल तिकिटांच्या माध्यमातून भारतीय संस्कृतीचा वारसा व एकात्मता यांच्या जतनाचे प्रयत्न करते.

- Ans** i. कारण - टपाल तिकिटे स्वतः काहीही बोलत नाही. परंतु इतिहासकार त्यांना बोलके करतो. भारत स्वतंत्र झाल्यापासून ते आजतागायत टपाल तिकिटांमध्ये विविध बदल घडून आलेले आहेत.
- ii. तिकिटांच्या आकारांतील वैविध्य, विषयातील नावीन्य, रंगसंगती यामुळे टपाल तिकिटे आपणास बदलत्या काळाविषयी सांगत असतात.
- iii. त्याचप्रमाणे टपाल खाते राजकीय नेत्यावर, फुलांवर, प्राणी, पक्षांवर, एखाद्या घटनेवर, एखाद्या घटनेच्या रौप्य, सुवर्ण अमृतमहोत्सव शतक, द्विशतक त्रिशतकपूर्ती निमित्त तिकिट काढते.
- iv. तो इतिहासाचा मौल्यवान ठेवा असतो. एकंदरीत टपाल खाते टपाल तिकिटांच्या माध्यमातून भारतीय संस्कृतीचा वारसा व एकात्मता यांच्या जतनाचे प्रयत्न करतात.

Q.5 दिलेल्या उताऱ्याचे वाचन करून त्यावर आधारित प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

1

छापील माध्यमांत भारत सरकारच्या प्रकाशन विभागातर्फे काढण्यात येणा-या वार्षिकांमधील माहिती विश्वसनीय असते. उदा., माहिती व प्रसारण खात्याने 'INDIA 2000' हा वार्षिक संदर्भग्रंथ प्रसिद्ध केला आहे. सदर ग्रंथ 'संशोधन, संदर्भ व प्रशिक्षण' विभागांतर्गत तयार केला आहे.

या ग्रंथात भूमी, लोक, राष्ट्रीय प्रतीके, राजकीय व्यवस्था, संरक्षण, शिक्षण, सांस्कृतिक घटना, विज्ञान व तंत्रज्ञानातील घडामोडी, पर्यावरण, आरोग्य व कुटुंब कल्याण, समाजकल्याण, प्रसारमाध्यमे, मूलभूत आर्थिक माहिती, अर्थपुरवठा, नियोजन, कृषी, जलसंधारण, ग्रामीण विकास अन्न व नागरी पुरवठा, ऊर्जा, उद्योग, व्यापार, वाहतूक, संदेशवहन, श्रम, गृहयोजना, न्याय व विधी, युवा व क्रीडा विभाग इत्यादी क्षेत्रांमधील घटनांचा आढावा, सर्वसाधारण उपयुक्त माहिती यांचा समावेश आहे. अशा माहितीच्या आधारे आपणांस इतिहास लिहिणे शक्य होते.

- i. माहिती व प्रसारण विभागाने प्रकाशित केलेल्या संदर्भ पुस्तकाचे नाव द्या?
- ii. कोणती माहिती अस्सल आणि विश्वसनीय असते?
- iii. कोणत्याही दोन विभागांची नावे द्या.

Ans i. 'INDIA 2000' हा वार्षिक संदर्भग्रंथ प्रसिद्ध केला.

- ii. छापील माध्यमांत भारत सरकारच्या प्रकाशन विभागातर्फे काढण्यात येणा-या वार्षिकांमधील माहिती विश्वसनीय असते.
- iii. आरोग्य व कुटुंब कल्याण विभाग, विज्ञान व तंत्रज्ञानातील घडामोडी विभाग.

2

१९७७ मध्ये भारत सरकारने जाल कूपर हे टपाल तिकिट प्रसिद्ध केले. जाल कूपर हे 'टपाल तिकिट' या विषयातले जागतिक पातळीवरचे अभ्यासक होते. मुंबईत पारशी कुटुंबात जन्मलेल्या कूपर यांनी 'इंडियाज स्टॅम्प जर्नल'चे संपादन केले. भारतातील पहिल्या टपाल तिकिट संग्राहक ब्यूरोचे ते संस्थापक होत. त्यांनी 'एम्पायर ऑफ इंडिया फिलाटेलिक सोसायटी'ची स्थापना केली. या विषयावर पुढे त्यांनी पुस्तके लिहिली. या छंदाला त्यांनी शास्त्रीय स्वरूप दिले. भारतीय टपाल तिकिटांचा अभ्यास जागतिक पातळीवर नेण्यात त्यांचा मोठा वाटा आहे. टपाल तिकिट संग्राहक अशी कारकिर्दीची सुरुवात करून जागतिक पातळी गाठणा-या कूपर यांचे योगदान समजण्यास त्यांच्यावर काढलेले टपाल तिकिट हे महत्वाचे साधन आहे.

- i. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर कोण प्रशंसित आहेत?
- ii. टपाल संग्राहक म्हणजे काय?
- iii. भारतीय इतिहासात जाल कूपर यांची भूमिका महत्वाची का आहे?

Ans i. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर जाल कूपर हे प्रशंसित आहेत.

- ii. टपाल तिकिटांच्या विषयामधील तज्ञ व अभ्यासक होय.
- iii. भारतीय टपाल तिकिटांचा अभ्यास जागतिक पातळीवर नेण्यात त्यांचा मोठा वाटा आहे. त्यांनी 'एम्पायर ऑफ इंडिया फिलाटेलिक सोसायटी'ची स्थापना केली.